

L. B. Nikoljski (*Moskva*)

JEZIČKI SUKOBI U VIŠENACIONALNIM ZEMLJAMA

Jezik nikako nije jedino znakovni sistem namijenjen za prenošenje misli, nego je i osnovno obilježje etnosa, komponenta etničke kulture, faktor etničkih, kulturno-ideoloških i društveno-političkih procesa.

Jezik stvara osnovu za unutaretničko jedinstvo. On služi kao sredstvo za komuniciranje u čitavom etnosu i omogućuje društvenu interakciju i proizvodne odnose između svih njegovih članova koji pripadaju različitim klasama i slojevima, profesionalnim, demografskim i teritorijalnim grupama. Sposobnost jezika da zadovoljava komunikativne i kulturne potrebe čitave etničke zajednice u svakoj etapi njenoga razvoja objašnjava odnos svakoga člana etnosa prema njemu, nezavisno od staleško-klasne pripadnosti, kao prema opštoj vrijednosti koja mu je svojstvena po prirodi. U tome se i sastoji etnoobjedinjavajuća sposobnost jezika, koja u, za etnos, ekstremnim uslovima često postaje jačom od unutrašnjih ekonomskih i društveno-političkih protivurječnosti i razdora.

Unutaretničko jedinstvo bazira se na nekim svojstvima jezika koja su data, s jedne strane, u formi imanentnih, unutrašnjih i, s druge strane, u formi vanjskih obilježja što se formiraju izvana, u situaciji kada je uspostavljen kontakt sa drugim etnosima.

Unutrašnje obilježje jedinstva je funkcionisanje unutar etnosa zajedničkog oblika jezika koji nastaje i razvija se u uslovima višedijalektnosti (razgovorni koine, različiti tipovi književnih jezika - knjiški, knjiško-govorni).

Drugo unutrašnje obilježje je korisnost jezika za člana etnosa, njegova efikasnost kao sredstva unutaretničkog komuniciranja. Oba su navedena obilježja tijesno povezana kako u dijahroniji tako i na sinhronijskoj ravni: potreba za uzajamnim razumijevanjem između predstavnika raznih dijalekatskih kolektiva izaziva pojavu zajedničke forme jezika, postojanje zajedničkog oblika objedinjava etnos, ublažujući ili eliminišući teritorijalno-dijalekatsku uopštenost.

Vanjska obilježja u kojima se, prije svega, i ispoljava etničko jedinstvo mogu se formulirati kao lingvistička specifična i zasebnost jezika. Oba obilježja karakterišu zajedničku ili jedinstvenu formu jezika. Specifična se izražava obično u supstancionalnim nepodudaranjima. Ona postoje čak u naddijalekatskim oblicima maternjih jezika, a da već ne govorimo o jezicima genetski dalekim. Distanca ne biva uvijek očitom time što se sveukupnosti lingvističkih crta svojstvenih datom jezičkom produktu razlikuju od drugih. Dobro je poznato da je, bazirajući se samo na supstancionalnoj nepodudarnosti (djelimičnoj ili čak gotovo potpunoj) nemoguće razgraničiti, s jedne strane, razne jezike, a s druge, razlikovati naddijalekatski oblik od dijalekta istoga jezika.

Zasebnost jezika, očito, gradi se na središtu unutrašnjeg obilježja - primjenljivosti naddijalekatske forme u mnogim komunikativnim sferama ili, drugim riječima, u njenoj polifunkcionalnosti i njenoj materijalnoj specifičnosti.

Bilo koji jezik ne samo da posjeduje unutrašnje mogućnosti koje mu omogućuju da zadovolji komunikativne potrebe etničke zajednice nego je i, uz povoljne uslove, sposoban da razvija kako plan sadržaja tako i plan izraza prema rastu obima i složenosti komunikativnih zadataka. To potvrđuje istorija svih jezika koji se razvijaju u uvjetima nezavisnog postojanja njihovih etnosa kako na Zapadu tako i na Istoku.

Nesto drugačije stoji stvar sa višenacionalnim državama. Jezička komunikacija na teritoriji takve države ostvaruje se pomoću nekoliko jezika, predstavljajući složen, ponekad višestepen sistem koji se sastoji od niza komunikativnih mreža što objedinjuju kako čitave etnose tako i njihove pojedine društvene i profesionalne slojeve.

Primarnu mrežu obrazuju jezičke veze između teritorijalno blisko lociranih etnosa. Uz brojčanu prevlast jednoga od etnosa ili viši nivo njegovog društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja njegov jezik izlazi izvan okvira etničke teritorije, preuzimaju ga članovi drugih etnosa i postaje sredstvo lokalnog interetničkog komuniciranja. Posljedica uspostavljanja takvog interetničkog jezika je konkretna dvojezičnost kod članova zajednice koja je njime ovladala.

Sekundarna mreža komunikacije pokriva dio teritorije države naseljene nizom etnosa, kako onim koji žive kao susjedi tako i one koje su etnički razdvajale teritorije drugih zajednica. Takva se mreža komunikacija bazira na korišćenju jezika jednog od etnosa koji dobija ekstrateritorijalni karakter iz istih razloga kao i lokalni međuetnički jezik. Istovremeno, za razliku od posljednjeg, regionalni međuetnički jezik, po pravilu, dobija zvaničan status, što doprinosi njegovom brzem širenju i korišćenju u većem broju sfera komuniciranja. U granicama sekundarne komunikativne mreže formira se nekontaktna, društveno uslovljena dvojezičnost koja nije karakteristična za čitav etnos, već samo za njegove određene društvene slojeve i profesionalne grupe.

Treća mreža komunikacije obuhvata čitavu teritoriju višenacionalne zemlje, objedinjujući regione i njihove dijelove naseljene raznojezičnim etnosima. Opštedržavna komunikacija bazira se na korišćenju jednoga od jezika zemlje koji je stihijski izbio u prvi plan u toku integracionih procesa, koji je proglašen za zvanični ili koji je došao "po nasljeđu" od bivše metropole (zapadnoevropski jezici u mnogim afro-azijskim zemljama). Opštedržavni međuetnički jezici razlikuju se od regionalnih širim dijapazonom komunikativnih funkcija, razvijenim lingvističkim sistemom (između ostalog, imaju bogatiju leksiku i terminologiju), dublju stilističku diferencijaciju.

Postojanje u višenacionalnoj državi jedinstvenog opštedržavnog međuetničkog jezika sprečava da se, objektivno zbog stepenastog karaktera komunikacije, šire regionalni jezici u višim sferama komuniciranja, ali ujedno ne daje bilo kakva ograničenja u njihovom funkcionisanju unutar etničkih zajednica i njihovom unutar-

strukturnom razvitku. Štaviše, takav jezik postaje "dvosmjernom ulicom" koja povezuje sve narode zemlje. Njegovim se posredstvom obavlja između njih uzajamna razmjena dostignuća naučno-tehničkog napretka i kulture.

Posljedica primjene opštedržavnog međuetničkog jezika je formiranje dvojezičnosti kod predstavnika zajednica što govore na drugim jezicima, koja je (dvojezičnost), kao i u slučaju regionalnih jezika, nekontaktna i društveno uslovljena. Ali istovremeno s tim mobilnost članova društva, njihovo društveno napredovanje, širenje njihove stručne erudicije i njihovo kulturno uzdizanje umnogome zavise od toga koliko su ovladali opštedržavnim jezikom međuetničkog sporazumijevanja.

Pa ipak, upravo takav međuetnički jezik često postaje uzrok jačanju međuetničke napetosti ili izvor otvorenih sukoba. Toga je bilo u uslovima kada u višenacionalnoj zemlji nije postojala prava ravnopravnost etnosa pa su se etnosi čiji je jezik potiskivan u drugi plan, zbog proglašavanja jezika dominantnog etnosa državnim, osjećali prikraćenim u ekonomskom, političkom ili kulturno-ideološkom smislu. Zaoštravali su međuetničke odnose takođe religiozne razlike. Pri uzimanju u obzir uzroka ili faktora koji izazivaju sukobe između etnosa i koji zajednički djeluju, prirode nastalih protivrječnosti, ciljeva kojima teže etnosi i parola koje se ističu potpuno se preliminarno i u formi radne verzije predlaže sljedeća tipologija međuetničkih jezičkih sukoba: etnolingvistički, lingvopolitički i lingvopragmatički.

Etnolingvistički sukobi dolaze u uslovima kada se u polietničkim zemljama istovremeno odvijaju dva procesa: 1) etnička konsolidacija, koja u zemljama naseljenim velikim etnosima (između kojih obično i dolazi do konflikta), imaju žarišni karakter i vode formiranju krupnijih etnosa u regionima zemlje; 2) unutardržavna integracija koja obuhvata tri objedinjavajuća procesa (ekonomski, politički i kulturno-ideološki); pri tome u zemljama koje su se oslobodile i sa nedovoljno razvijenim privrednim vezama politička i kulturno-ekonomska integracija ide ispred ekonomske.

Žarišna konsolidacija vodi širenju dijapazona korišćenja jezika odgovarajućih etnosa i jačanju njihovih pozicija. Kao jedno od sredstava unutardržavne integracije koristi se opštedržavni međuetnički jezik koji se često proglašava za državni ili nacionalni. Takvim jezikom, po pravilu, postaje autohtoni jezik jednoga od velikih etnosa. Izbor za državni jednoga jezika, uz niz privilegija datome etnosu, stvara osnovu za međuetnička trvenja i sukobe. Do etnolingvističkih konflikata dolazilo je u zemljama Zapada i Istoka i odlikovalo su se jačanjem uloge nekih etnosa u životu zemlje ili porastom njihove nacionalne svijesti.

Tako su u poslijeratnom periodu u Belgiji više puta izbijali sukobi zato što flamanska većina, koja je postala vodećom u privredi zemlje premještanjem industrije u Flandriju, nije imala jednaka prava u političkoj i društvenoj sferi u kojima su dominirali frankojezični Valonci.

Od početka našega stoljeća Kurdi Iraka, koje odlikuje visok stepen konsolidacije i razvijena nacionalna svijest, vodili su upornu borbu za sticanje nacionalne

ravnopravnosti, između ostalog prava da govore i pišu na maternjem jeziku. Ta su im prava data tek 1970. godine. Savjet Revolucione komande BAAS-a priznao je pravo Kurdima na nacionalnu autonomiju u okvirima Iraka, kurdski je bio proglašen za zvanični jezik na teritoriji sa većinskim kurdsim stanovništvom, za jezik nastave u Iranskom Kurdistanu i za drugi, naporedo sa arapskim, nacionalni jezik Iraka.

Paralelno sa slučajevima kada se tokom etnosocijalnog procesa mijenja uloga ove ili one etničke zajednice u datome društvu zapažaju se i takvi u kojima je uzrok sukoba nametanje jezika dominirajućeg etnosa.

Svako isticanje vodeće uloge engleskog jezika u Kanadi doživljava frankojezična etnička zajednica kao akt nacionalne diskriminacije usmjeren protiv nje. A u isto vrijeme, nastojeći očuvati i razviti svoju kulturu, mnogi kanadski Francuzi ovlađavaju engleskim jezikom, što se objašnjava praktičnim potrebama. Isti razlozi doveli su do sukoba maja 1980. godine u Alžiru, u kome koegzistiraju dvije krupne etničke zajednice - Arapi i Berberi. Berberi su do oslobođenja zajedno sa Arapima istupali protiv nasilja francuskog jezika i podržavali nastojanja da se proglasi arapski jezik za državni nakon što Alžir stekne nezavisnost. Ali odluke o intenzifikaciji arapizacije donesene maja 1980. godine od strane Fronta nacionalnog oslobođenja Alžira, koje su pretpostavljale potpuni prelazak nastave sa francuskog jezika na arapski, izazvale su duboko nezadovoljstvo među berberskom inteligencijom, koja je istakla zahtjev za priznavanjem Berberima prava da se ravnopravno koriste berberskim jezikom i da se nastava na njemu izvodi u školi.¹

U mnogim zemljama Istoka etnolingvistički konflikti dobijaju religioznu obojenost pošto konfesionalna identifikacija dobija prevagu u odnosu na nacionalnu svijest. A sami jezici u masovnoj svijesti asociraju na ovu ili onu religiju, na primjer, u indijskom Pendžabu jezici pendžabi, hindi i urdu koreliraju ne sa etničkim, već sa religioznim zajednicama sika, indusa i muslimana. Pendžabljeni po nacionalnosti u zavisnosti od religiozne pripadnosti smatraju maternjim jedan od tri navedena jezika. Zato se sukobi do kojih ovdje dolazi doživljavaju kao religiozni.

Zajedno s tim postoje i izuzeci od ovoga pravila. U borbi Bengalaca za otcjepljenje Istočnog Pakistana i njegovo pretvaranje u nezavisnu bengalsku državu nacionalna svijest je prevagnula u odnosu na religiozna osjećanja. Počev od borbe za ravnopravnost jezika bengali sa jezikom urdu, koji je proglašen za jedini državni jezik čitavog Pakistana, nacionalno-oslobodilački pokret Bengalaca završio se stvaranjem nove države Bangladeš.

Lingvopolitički sukobi, ukoliko ne dolaze zbog objektivnih etničkih procesa ili faktora, nastaju kao rezultat korišćenja jezika kao oružja političke borbe. Takvu mogućnost stvara sposobnost etničkog jezika da zbija članove etnosa, da postaje

1 V. E. Šagalj. *Jazikovoje aspekt nacionalnyh procesov v arabskih stranah*. M., 1987, s. 159-160.

moćno sredstvo mobiliziranja masa u interesu etničke zajednice.

Lingvopolitički sukobi razlikuju se oštrinom i dimenzijama, ali je za sve njih karakteristično isticanje jezičkih problema u kontekstu interesa klasa, staleža, političkih orijentacija socijalnih grupa. Tako je u ljeto 1969. godine u Zapadnom Pakistanu nikao pokret za stvaranje "lingvističke provincije za narod koji govori na jeziku sirajki". Ali sirajki nije raširen na teritoriji predviđenoj za tu provinciju. Tamo se govori na zapadnim dijalektima jezika pendžabi. S pravom se ističe da su pokret isprovocirale feudalne snage kako bi povratile izgubljene pozicije.¹ Pokret s kraja 60-tih godina pod parolom zaštite prava jezika dogri iz saveznog područja Himačal Pradeš u Indiji bio je organizovan radi mobilizacije javnog mnjenja protiv glavnoga ministra - pristalice jezika pahari.²

Sukobi koje izazivaju slični i drugi politički uzroci, za razliku od etnolingvističkih konflikata, odlikuju se naglim slabljenjem nakon što se postignu traženi politički ciljevi, gubljenjem interesovanja članova etnosa za jezičke probleme koji su poslužili kao njihov spoljni uzrok. Na primjer, prema podacima iz popisa stanovništva provedenog 1961, u Indiji je broj onih koji smatraju kao svoj maternji jezik majthili tokom jedne decenije porastao za 56 puta. To se objašnjava uglavnom aktivnim djelovanjem majthilske inteligencije koja je istupala za priznavanje majthili jezika kao posebnog jezika (a ne kao dijalekta hindi jezika). Ali prema riječima poznatog indologa P. Brasa: "Petnaest godina nakon 1951. godine (godine prethodnog popisa stanovništva - L. N.) roditelji u Mithilu ne pokazuju dovoljno interesovanja za to da se njihova djeca školuju na majthili jeziku i ne preduzimaju kolektivne akcije da bi zaštitili prava Majthilaca. Jedna trećina od 16 miliona Majthilaca zna kako im se zove maternji jezik, manje od 5 hiljada čita časopise i novine na majthiliju, isto toliko je mobilizirano na slanje peticija u Književnu akademiju koje sadrže zahtjev da se prizna majthili, manje od 500 aktivnista nađeno je za organizovanje kampanje radi prikupljanja potpisa u znak podrške Majthiljskom univerzitetu."³

Lingvopragmatički sukobi javljaju se u polietničkim zemljama u kojima nema nacionalne ravnopravnosti ili su njeni principi deformisani.

U tim uslovima borba za ravnopravnost svoga jezika ima kao konačni cilj, osim poboljšanja ekonomskih uvjeta, takode eliminisanje pregrada koje stoje na putu njihovog uključivanja u društveno-političku sferu, proširivanje mogućnosti obrazovanja i prevladavanja kulturne zaostalosti kod članove etnosa. Takvi su bili ciljevi

1 J. V. Gankovskij. *Ob avtonomistskih dviženijah v stranah Južnoj Azii*. Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija, 1970, N 8, s. 50-52.

2 B. I. Kljujev. *Nacionalno-jazykovye problemy nezavisimoj Indii*. M., 1978, s. 46.

3 Paul R. Brass. *Language, religion and politics in North India*. - Cambridge University Press, 1974.

pokretâ koji su se stihijski razvili u proljeće 1979. godine u područjima sa nepersijskim stanovništvom Irana, koji su se (pokreti) "podudarali u zahtjevima za eliminisanje svih oblika nacionalne i društvene diskriminacije, za jezičku i kulturnu ravnopravnost, nacionalne predstavnike u vladi, za pružanje pomoći privrednom i kulturnom razvoju nacionalnih područja".¹

Još iz pragmatičnijih razloga dolazi do sukoba onda kada ova ili ona zajednica nastoji da omeđi svoje interese korišćenjem maternjeg jezika kao prepreke za pristup predstavnicima drugih etnosa materijalnim mogućnostima i vrijednostima. Konfliktu situaciju stvara starosjedilačka nacionalnost u uslovima nedostatka radnih mjesta, zaostrenog stambenog problema, teškoća u snabdijevanju.

Tako se posljednjih godina u Indiji razvio talas jezičkog šovinizma sa zahtjevima da se dadne posao samo "sinovima zemlje", odnosno starosjedilačkom stanovništvu ove ili one države. Neke organizacije u Bombaju ističu, na primjer, zahtjev za protjerivanjem iz grada svih onih koji ne govore na jeziku marathi da bi se zaposlili mladi ljudi koji znaju taj jezik i da bi im se podijelili stanovi. Težnja za stvaranjem povoljnijih uslova za starosjedilačko stanovništvo zapaža se i u sasvim drugim društveno-političkim uvjetima i u drugom društveno-ekonomskom uređenju. Dovoljno se prisjetiti zakonâ o državnom jeziku donesenih 1989. godine u Pribaltiku, koji objektivno stvaraju privilegovan položaj jeziku starosjedilačke nationalsnoti.

Prema tome, jezik starosjedilačkog etnosa, paralelno sa vršenjem ranije istaknutih i za njega karakterističnih etničkotvornih i etničkodiferencijalnih funkcija, dobija novu etničkoizolirajuću funkciju. Jednostavnije kazano, jezik postaje onom preprekom koja se vještački stvara radi odvojanja drugog etničkog stanovništva od starosjedilačkog etnosa što teži izolaciji u cilju stvaranja povoljnijih životnih uvjeta.

Slavko Vukmanović (Beograd)

SRPSKOHRVATSKI STANDARDNI JEZIK, NJEVOVA KOMUNIKACIJSKA FUNKCIJA I VARIJANTSKE SPECIFIČNOSTI

Jugoslavija je, kao što je poznato, mnogonacionalna i višejezička zajednica. U njoj su tri narodna, nacionalna jezika (srpskohrvatski, slovenački i makedonski) i više jezika narodnosti (nacionalnih manjina) i etničkih grupa.¹ Kad se tih četrnaest jezika uporede po broju ljudi koji njima govore, lako je među njima uočiti velike razlike. To podjednako vredi za jezike naroda, nacija, i jezike narodnosti.²

Vidi se, dakle, da u mnogonacionalnoj i višejezičnoj jugoslovenskoj federativnoj državi po proširenosti, broju govornika, centralno mesto ima srpskohrvatski jezik. To je maternji jezik više od 70 % Jugoslovena. Njim govore četiri jugoslovenske nacije: Srbi, Hrvati, Muslimani, Crnogorci. On je u javnoj, zvaničnoj upotrebi u četiri republike: Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori. Ali kako je to najprošireniji jugoslovenski jezik, on se javlja i kao jezik međunacionalnog sporazumevanja. Važno je, međutim, naglasiti da takav status srpskohrvatski jezik nema u formalnom, čisto zakonskom, ustavnopravnom smislu. Po tom osnovu svi su jezici naroda ravnopravni. Među njima u tom pogledu nema nikakve razlike. Ne postoji, naime, nijedan poseban jezik na nivou savezne države kao službeni, državni, niti se bilo koji jezik u političkom životu forsira, propagira kao jezik međunacionalne komunikacije. U stvarnom životu, međutim, srpskohrvatski je odavno gotovo jedini

1 Po zvaničnoj demografskoj statistici, popisu stanovništva iz 1981. godine, u Jugoslaviji se govori četrnaest jezika. Tu dolaze već tri pomenuta nacionalna jezika i ovih jedanaest, po abecednom redu poredanih, jezika narodnosti: albanski, bugarski, češki, italijanski, mađarski, romski, rusinski, slovački, turski, vlaški. Neki autori, pošto su kao kriterij uzeli postojanje na jugoslovenskom tlu neke jezičke zajednice bar sto godina, tvrde da u Jugoslaviji ima čak dvadeset sedam jezika. Poznato je, međutim, da su neki od tih jezika već izumrli ili njima danas govore retki pojedinci u nekom zaseoku ili gradu.

2 Među nacionalnim jezicima dominantno mesto u Jugoslaviji ima srpskohrvatski jezik, kojim, od ukupno 22.427.500 Jugoslovena, govori 16.342.884 ljudi. Druga dva nacionalna jezika, slovenački i makedonski, mnogo manje su proširena. Slovenački govori 1.761.394, a makedonski 1.373.930 jugoslovenskih građana. Još su veće nesrazmere u broju govornika među jezicima narodnosti. Tu čelnu poziciju zauzima albanski jezik, kojim govori 1.756.663 jugoslovenskog stanovništva. Vidi se da je taj jezik po broju govornika jednak sa slovenačkim. Za njim po proširenosti znatno zaostaje makedonski jezik. Na drugom je mestu među jezicima narodnosti mađarski, kojim govori 409.411 jugoslovenskog stanovništva, uglavnom Mađara. Svi drugi jezici narodnosti tu su u velikom zaostatku. Njima uglavnom govori nekoliko desetina hiljada ljudi.

1 V. V. Trubeckoj. *Nacionalnaja situacija u Islamskoj Respublike Iran.* - Nacionalninyj vopros v osvobodivših'sa stranah Vostoka, M., 1986.